

Nr 188.

Av herrar **Öhman** och **Linderot**, om bibehållande av den statliga priskontrollen m. m.

1. I sitt betänkande av den 21 september 1945 angående övervakning av konkurrensbegränsande företeelser inom näringslivet ger kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering inledningsvis en sammanfattande framställning av den utveckling, som lett till att *konkurrensbegränsningarna* i form av monopol, karteller o. s. v. blivit ett av de utmärkande kännetecknen för kapitalismens nuvarande utvecklingsstadium. I denna framställning säges bl. a.:

”Med industrialiseringsprocessens fortgång har näringslivets struktur undergått en genomgripande förändring. Den tekniska utvecklingen har lett till uppkomsten av storföretag, vilka i hård konkurrens med varandra sökt erövra marknaden. Ibland har ett företag lyckats tränga ut de övriga, varefter det förstnämnda kvarstått som ensamtillverkare för en avgränsad, större eller mindre marknad. Andra gånger ha företagen ansett en sammanslagning vara till större fördel än en ruinerande konkurrens och åter andra gånger har konkurrensen lett till att företagen träffat överenskommelser rörande priser, avsättning m. m., vilka överenskommelser kunnat vara av mer eller mindre fast natur. Även i sådana fall, då företagens storlek varit mindre och deras antal ganska stort, har konkurrensen kunnat få samma följder. Samarbetet har då ofta börjat för andra ändamål, exempelvis för tillvaratagande av mera allmänna intressen. Den kontakt som härigenom uppstått mellan företagarna inom branschen i fråga har sedermera underlättat ett fastare samarbete i konkurrensbegränsande syfte.

Konkurrensbegränsningarna i det moderna näringslivet omfatta icke enbart dessa mera uppenbara former av faktiskt monopol eller organiserad samverkan med formella avtal eller med överenskommelser av annan art. För det första kan när antalet företagare på marknaden är så litet, att vederbörande känner till den prissättning de övriga tillämpa, ett monopolpris uppstå utan att överenskommelse härom träffas. Så torde ibland vara fallet på lokala marknader och i branscher, där antalet företagare begränsas genom att statliga eller kommunala myndigheter uppställa vissa villkor för yrkets utövande. Även på stora marknaden kunna liknande företeelser konstateras. För det andra kan ett företag uppnå en sådan storleksordning i förhållande till de övriga, att dess prissättning blir normerande för marknaden.

Men konkurrensförhållandena påverkas även av andra omständigheter, till exempel förekomsten av märkesvaror. En producent av en märkesvara har en viss förmånsställning på sin speciella varumarknad. I jämförelse med en ren monopolist har han visserligen att räkna med starkare potentiell konkurrens från tillverkare av varor, vilka kunna ersätta hans produkt, och han måste i sin prissättning taga hänsyn härtill. Men inom vissa gränser har han möjlighet att vid fastställandet av priserna utnyttja sin förmånsställning, därför att köparna av hans produkt av den ena eller andra orsaken

föredraga denna framför andra likartade produkter, så länge prisskillnaden icke blir alltför stor. På detta område skulle en priskonkurrens ofta kunna starkt reducera företagets vinst, varför producenterna antingen föredraga att träffa uppgörelse om att hålla vissa priser eller också, i all synnerhet om de äro fåtaliga, utan överenskommelser hålla gemensamma priser. Sin ställning på marknaden uppnår producenten i sådana fall icke genom pris-sänkning utan genom en omfattande reklam eller genom vissa detaljer i varans utstyrsel och förpackning, vilka utan att ha något egentligt värde för konsumenten draga köparnas uppmärksamhet till denna vara. Den kostnadsökning, som härigenom uppkommer, får vägas mot vinsten av en ökad avsättning. Inom distributionen återfinnas lokala detaljhandlarmonopol, som kunna uppstå på grund av butikens belägenhet eller på grund av kundernas bristande kännedom om prissättningen hos konkurrenterna, deras vana att handla i viss affär m. m. Det är marknadssituationer av detta slag som i nationalekonomi brukas angivas som exempel på monopolistisk konkurrens."

I kommissionens betänkande redogöres även för hur konkurrensbegränsningarna skapa förutsättningar för en restriktiv produktionspolitik, vars följder stå i motsättning till det mål för den ekonomiska politiken under efterkrigstiden som kommissionen uppställt. Det heter i detta sammanhang:

"För efterkrigstiden har kommissionen uppsatt som den offentliga ekonomiska politikens mål att åstadkomma en hög och jämn sysselsättning. Detta förutsätter att faktorer av institutionell, företagspolitisk eller annan art icke förhindra att förefintliga produktiva resurser utnyttjas på ett sätt, som svarar mot det uppställda målet.

Det är därför ett samhälleligt intresse att företag, som arbeta på områden av näringslivet, där ofullständig konkurrens råder, icke bedriva en restriktiv produktionspolitik, vilken skulle kunna leda till ofullständig sysselsättning av arbetskraften och en sämre försörjning än som annars vore möjlig med tillgängliga resurser.

Den restriktiva produktionspolitik, för vilken konkurrensbegränsningarna skapa förutsättningar, tar sig uttryck i en monopolistisk prissättning, därigenom att priset under sådana förhållanden kan sättas högre än om fri konkurrens råder eller om företaget icke utnyttjar de möjligheter konkurrensbegränsningarna skapa. De högre priserna medföra en inskränkning av konsumenternas efterfrågan, vilket betyder en sämre försörjning med de produkter det gäller. På grund av efterfrågans bristande elasticitet innebär vidare en monopolistisk prispolitik ofta, att konsumenternas utgifter för varan i fråga bli större än de skulle varit vid frikonkurrenspriset, när konsumtionen inskränkes proportionsvis mindre än priset höjes. Konsumenternas möjligheter att köpa andra varor minskas härigenom. En restriktiv produktionspolitik kan sålunda få återverkningar på sysselsättningen utanför området för den ofullständiga konkurrensen.

Om ett företag — eller en grupp av företag — har monopolställning på marknaden och utnyttjar denna sin ställning i sin produktions- och prispolitik, skapas möjlighet att få en högre vinst än om frikonkurrenspriset tillämpas. Men onormala vinster följa icke alltid med ofullständig konkurrens.

Som framgår av det ovanstående, bortser kommissionen icke från den

rationalisering och kostnadssänkning, som ofta genomföres i samband med en trust- och kartellbildning, exempelvis genom nedläggandet av ineffektiva företag och koncentration av driften. Samtidigt kan man dock konstatera tendenser i motsatt riktning, särskilt när ett monopol ägt bestånd en längre tid. En ensamtillverkare, som icke har pressen från konkurrenter, kan sålunda bliva efter i teknisk utveckling och bibehålla ineffektiva produktionsmetoder. I en kartell kan prissättningen komma att anpassas efter de företag, som äro ineffektivast och som arbeta med de högsta kostnaderna. Produktionskostnadsnivån kommer i bägge dessa fall att ligga högre än den skulle ha gjort, om fri konkurrens hade varit rådande. Samhällets produktiva resurser komma härigenom ej att få den användning, som leder till bästa möjliga produktionsresultat och högsta nationalinkomst.

Om företagen inom en viss bransch bundit priserna genom överenskommelser eller om monopolprissättning uppstått utan överenskommelser på sätt som ovan beskrivits, ligger det nära till hands att företagen tillgripa andra konkurrensmetoder såsom högt uppdriven annonsering och reklam eller en ur konsumenternas synpunkt ofta onödig tävlan i fråga om utstyrsel och förpackning. Företagen kunna stundom också överdimensionera sin egen försäljningsorganisation genom att anställa agenter och handelsresande, anordna dyrbara utställningslokaler m. m., eller också kunna de erbjuda återförsäljare höga rabatter, varigenom vinstchanserna inom detaljhandeln ökas. Detta kan i sin tur leda till en överdimensionering av den bransch det är fråga om. Den kostnadsökning som härigenom uppstår och som inkräktar på monopolvinsten leder ofta till att överenskommelsen mellan företagarna utvidgas att omfatta även rabatter och försäljningsförhållanden eller att nya överenskommelser i denna riktning träffas. I den mån så icke sker, kommer monopolvinsten att reduceras. Trots en dylik konkurrens mellan företagen blir resultatet, att de produktiva resurserna ofta bli sämre utnyttjade än vid priskonkurrens.

I de fall, då monopolbildningar åstadkomma en stegring av företagsvinsten utöver vad som vid fri konkurrens skulle vara möjligt, är det naturligt, att fackliga organisationer söka utnyttja situationen i syfte att låta arbetskraften genom högre löner komma i åtnjutande av en del av den genom monopoliseringen åstadkomna mervinsten. Detta behöver dock icke innebära, att arbetarna ha ett medvetet intresse av monopolets bibehållande; skulle fri konkurrens återställas, torde nämligen lönerna i många fall kvarbliva vid den höjda nivån. Men vid monopol ha arbetsgivarna större möjlighet än eljest att genom prishöjning avvältra en del av en eventuell lönestegring på konsumenterna, och löneförhöjningar kunna därför under sådana förhållanden bidra till att göra hushållningen mera restriktiv. I enstaka fall förekommer, att fackliga organisationer direkt samverka med företagarna i konkurrensbegränsande syfte.

Utöver de ovan diskuterade verkningarna kan den ofullständiga konkurrensen få konsekvenser av fördelnings- och prispolitisk art.

I vissa fall uppstå sålunda monopolvinster, vilka, även om de genom beskattning kunna mer eller mindre fullständigt indragas till det allmänna, innebära en icke önskvärd omfördelning av inkomsterna. Vidare kan den monopolistiska prisbildningen medföra kostnadsstegringar, vilka påverka prisstrukturen. Detta senare förhållande är av särskilt intresse i nuvarande läge."

2. Frågan om monopolen, kartellerna och de övriga formerna av konkurrensbegränsningar och hur samhället skall kunna komma till rätta med dem upptas icke för första gången till utredning i Sverige i och med "planeringskommissionens" arbete. Redan år 1912 tillsattes den första offentliga utredningen med syfte att undersöka förekomsten av monopolistiska sammanslutningar i Sverige och deras verkningar. Problemet har därefter vid upprepade tillfällen varit uppe till diskussion och utredning, varav i vissa fall åtgärder från statsmakternas sida resulterat. Vi erinra om den år 1917 tillsatta tull- och traktatkommitténs arbete, om förslaget från trustlagstiftningskommittén år 1921 till lag om vissa åtgärder beträffande monopolistiska företag och sammanslutningar, om den på grundval av detta förslag utarbetade lagen den 18 juni 1925 om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar, om vissa delar av 1935 års utredning angående folkförsörjning och arbetsfred samt slutligen om den år 1936 påbörjade och år 1940 avslutade utredningen angående utbredningen inom näringslivet av organiserad samverkan.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att ge en kort sammanfattning av utvecklingen av monopol- och kartellväsendet i Sverige, sådan denna framgår av tillgängliga undersökningar. De första svenska monopolbildningarna uppstodo redan på 1880- och 1890-talen. Det är emellertid först under perioden mellan sekelskiftet och världskriget som monopolen bli allmänt förekommande för att under krigsåren och den följande krisen utvecklas till den dominerande faktorn inom produktionslivet.

I den redogörelse för förekomsten av monopolistiska organisationer i Sverige, som år 1912 publicerades av A. Ljunggren, omnämnes en rad trustar och karteller. Bland trusterna märkas Grängesbergbolaget, Svenska sockerfabriksaktiebolaget, Reymersholms gamla industri AB samt Jönköpings och Vulcans tändsticksfabriks AB. Försäljningskarteller funnos bl. a. för cement, jutevaror, soda och kalk. Bland övriga kartellbundna varor voro bomullsvaror, handelsgjutgods, jordbruksmaskiner, olika metaller, elektriska materiel jämte en rad andra artiklar.

Av stor betydelse voro de karteller, som omfattade en hel produktionsgren (s. k. branschorganisationer). Samarbete i denna form förekom mellan ylle- och bomullsfabrikanter, bryggerier, pappersbruk, järnverk, trämassfabriker, träexportörer m. fl.

Under krigs- och efterkrigsåren stärktes de redan existerande monopolens makt, och nya monopol uppkommo på en rad områden. I den utredning, som trustlagstiftningskommittén framlade år 1921, kunde den sålunda konstatera över 200 fall av monopolistisk organisation, därav ett 20-tal trustar och återstoden olika slag av kartellbildningar. Inom den egentliga industrien funnos omkring 110 monopolsammanslutningar, däribland inom malm-brytning och metallindustri 20 stycken, inom jord- och stenindustri 14, inom

träindustri 7, inom pappers- och grafisk industri 17, inom livsmedelsindustri 19, inom textil- och beklädnadsindustri 16, inom läder-, hår- och gummivaruindustri 3 och inom kemisk-teknisk industri 12 stycken.

Bland de nybildade trusterna märktes Svenska tändsticks AB, Svenska oljeslageri AB, Sveriges förenade trikåfabriker, Sveriges litografiska tryckerier (Esselte) och AB Förenade piano- och orgelfabriker.

Som kommittén själv påpekar, omfattar emellertid denna redogörelse ej alla de då existerande monopolistiska sammanslutningarna, vilkas verkliga antal alltså var större än de publicerade siffrorna utvisa.

Under krisen efter världskriget ägde en rad sammanslutningar rum av olika företag, varvid nya mäktiga truster bildades. Vid deras organisation spelades en betydande roll av storbankerna, vilka under krisen kraftigt stärkt sitt inflytande över olika industriföretag.

De viktigaste av dessa nya truster voro L. M. Ericsson, AB Kvarnintressenter, Svenska cellulosa AB, Brukskoncernen, Svenska jästfabriks AB, Almedahl-Dalsjöfors och Förenade superfosfatfabriker.

Även en rad kartellavtal ingicks under 20-talet.

Under inverkan av 30-talets svåra kris bildades en mängd nya monopolistiska sammanslutningar, speciellt såsom karteller, medan de stora trusterna samtidigt förstärkte sin maktställning på de mindre företagens bekostnad.

Belysande för den livliga kartellbildningen under krisen är en av 1936 års näringsorganisationssakkunniga publicerad tabell. Denna visar, att av de år 1937 existerande kartellerna 29 hade grundats under perioden 1926—30, medan under den lika långa perioden 1933—37 inte mindre än 55 karteller bildades.

I samma betänkande lämnas en redogörelse för "förekomsten av organiserad samverkan rörande svensk industris avsättningsförhållanden inom landet". Med konkurrensbegränsning eller monopolistisk ställning avses pris-, avsättnings- och försäljningskarteller samt ställning som ensamtillverkare av en viss vara. De varor, som heröras av dylika konkurrensbegränsningar, kallas bundna varor.

Produktionen av dylika bundna varor hade år 1935 ett värde av 1 570 miljoner kronor, vilket utgjorde 39 % av den svenska industriens hela produktion för hemmamarknaden.

Högsta procentuella andelen utgjorde de bundna varorna inom livsmedelsindustrien (74 %), den elektriska industrien (72 %), jord- och stenindustrien (56 %) samt inom gruppen malmgruvor, järn-, stål- och metallverk (41 %). Lägsta procenttalet fann man med denna metod inom textilindustrien (9 %), trävaruindustrien (11 %) samt läder-, hår- och gummivaruindustrien (0 %).

Enligt denna utredning funnos år 1937 sammanlagt 200 konkurrens-

begränsningar inom den egentliga industrien, varav 151 genom karteller och 49 genom ensamtillverkare. Antalet monopolistiska organisationer hade sålunda fördubblats sedan 1921, då föregående undersökning gjordes.

De ovan återgivna siffrorna ge emellertid ingen fullständig bild av monopolorganisationernas maktställning och inflytande. Inom så gott som alla produktionsgrenar finns det mäktiga truster, som inte nödvändigt äro ensamtillverkare av en viss vara men som genom sin finansiella maktställning kunna utöva ett bestämmande inflytande på produktion, priser och avsättning beträffande en mängd varor, i vilkas tillverkning de delta genom sina olika underordnade tekniska enheter. Detta bestämmande inflytande kan antingen skapas genom den tekniska och finansiella överlägsenheten gentemot småföretag inom samma produktionsgren eller genom oskrivna överenskommelser och tyst samförstånd med andra truster.

Härtill kommer, att de monopolistiska organisationerna äro särskilt starka inom exportindustrierna, vilka ej äro inräknade i de nämnda siffrorna. De stora exportföretagen tillverka ofta produkter i mindre skala för avsättning på hemmamarknaden och ha då genom sin kapitalstyrka ett bestämmande inflytande på villkoren för dessa. Deras stora produktionskapacitet utgör dessutom ett potentiellt hot för de mindre företag, som tillverka "exportvarorna" för avsättning på hemmamarknaden, och tvingar dessa att ta hänsyn till storföretagens produktions- och prispolitik.

Genom den talrika förekomsten av vertikala kombinationer, varvid den övervägande andelen av en mängd råvaror och halvfabrikat användes för vidare bearbetning av samma företag som producerat dem, skapas ännu ett starkt monopolistiskt element.

Det avgörande förhållande i fråga om monopolorganisationernas inflytande, vilket näringsorganisationssakkunniga ej tagit hänsyn till, är emellertid finanskapitalets maktställning och herravälde över de industriella monopolen. Olika finansgrupper dela mellan sig monopolorganisationerna på industriens område och sammanfatta de monopol, som behärska en enskild varas produktion och pris, till monopol, som behärska hela produktionsgrenar och hela landets ekonomiska liv.

3. I det förut citerade betänkandet från kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering återfinnas vissa uppgifter om koncentrationstendensernas vidare utveckling inom det svenska näringslivet under krigsåren. Uppgifterna innebära i huvudsak en komplettering av framställningen från 1936 års näringsorganisationssakkunniga och underligga samma begränsning som denna. Beträffande industrien konstateras, att ett trettiotal karteller tillkommit sedan 1939, medan ett tjugotal upphört. "Huvudintrycket av utvecklingen på detta område under kriget är", skrives det i betänkandet, "att den organiserade samverkan, som beskrivits i näringsorganisationssakkunnigas betänkande, icke i väsentlig mån reducerats under krigsåren och att på vissa

produktionsområden kartellsamverkan utvecklats vidare. Det vill synas, som om den samverkan, som förekommer inom ramen för intresseföreningar och branschorganisationer, fått ökad betydelse under de senare åren. Ett flertal nya sådana sammanslutningar ha bildats." Inom hantverket och småindustrin ha nya lokalföreningar och yrkesförbund tillkommit. Även inom parti-handeln ha under de senare åren en del nya sammanslutningar bildats. Organisationsväsendet inom detaljhandeln har utvecklats under kriget, och samma sak gäller den ekonomiska föreningsrörelsen inom jordbruket. Inom transportväsendet ha starka monopoltendenser framträtt och blivit föremål för utredning.

Sammanfattande framhåller kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering, att betingelserna för konkurrensbegränsande åtgärder under krigstidens speciella förhållanden varit väsentligt annorlunda än under tidigare friare näringsformer. "Utvecklingen har emellertid icke varit enhetlig. Å ena sidan har en eventuell monopolställning icke mer än delvis kunnat utnyttjas på grund av den statliga priskontrollen. Å andra sidan har konkurrensen av skilda anledningar satts ur spel inom flertalet näringsområden".

Kommissionen diskuterar även de utvecklingstendenser i fråga om koncentration och monopolism, som kunna tänkas komma att göra sig gällande efter kriget. Sammanfattningsvis säges härvid:

"De koncentrations- och samarbetstendenser, vilka förelågo på olika näringsområden före kriget och vilka enligt näringsorganisationssakkunniga syntes påkalla offentliga kontrollåtgärder, ha i stort sett konserverats under krigsåren och i viss utsträckning blivit påtagligare. Även om utvecklingshämmande och prisfördröjande verkningar av existerande konkurrensbegränsande organisationsformer icke gjort sig märkbara i större omfattning under denna tid, kunna risker härför ånyo bli aktuella, då de speciella förhållanden, vilka karakteriserat krigstidens reglerade ekonomi, icke längre verka återhållande på de konkurrensbegränsande tendenserna i näringslivet. De mera pessimistiska antagandena rörande handelspolitikens utformning under fredstid liksom risken för en starkare samverkan mellan de exportföretag i andra länder, som äro våra förnämsta leverantörer, utgöra ett ytterligare motiv för en övervakning av konkurrensbegränsande företeelser i vårt land."

4. Medan utredning efter utredning gjorts och t. o. m. lagstiftning tillkommit, ha de monopolistiska tendenserna årtionde från årtionde endast växt sig allt starkare i det svenska näringslivet. Det är ett viktigt problem att utreda, varför diskussionerna, utredningarna och lagstiftningen icke lett till något som helst resultat. Här skola endast i korthet anföras tre grundläggande synpunkter, som samtidigt innebära kritik av den uppläggning och behandling av frågan som förekommit i de olika utredningarna, kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering icke undantagen:

A. I de olika utredningarna har man i allmänhet föreslagit upprättandet av ett statligt organ endast för undersökning och övervakning av monopolis-

tiska företeelser inom näringslivet. Längst i naiv optimism har kanske kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering gått, som räknar med "att statliga ingripanden överhuvud taget icke komma att bli talrikt förekommande, om tillräcklig publicitet skapas kring förhållandena på områden, där konkurrensen är begränsad". Tankegången utvecklas mera fylligt i följande avsnitt, som citeras ur det tidigare anförda betänkandet:

"Det förhållandet att till organet inkommande uppgifter hållas tillgängliga och utredningsresultaten offentliggöras på sätt som tidigare diskuterats kan många gånger i sig självt vara ett korrektiv mot missbruk av monopolistisk maktställning. Om sådana företag, som ha en tendens att missbruka sin monopolställning, veta att deras överenskommelser ej kunna hållas hemliga och att missbruken komma att offentliggöras, komma de säkerligen att iakttaga en viss återhållsamhet. I de fall, där missbruk kunna konstateras, kan publiciteten skapa en allmän opinion, som genom sin press på företagen gör statliga ingrepp onödiga. Vidare kunna potentiella konkurrenters uppmärksamhet fästas på fallet. Kommissionen räknar med en aktiv politik i detta hänseende från dessas sida. De konsumentkooperativa organen ha redan i ett flertal fall bidragit till att bryta vissa kartellsammanslutningars restriktiva försäljnings- och prispolitik. Härigenom torde statliga ingripanden, vilka icke utgöra något självändamål, i många fall kunna undvikas. Staten ställer genom utredningsorganet offentligt material till förfogande, så att de parter som äro intresserade av att monopolet i fråga brytes själva kunna draga sina slutsatser i detta hänseende och på grundval härav fatta beslut rörande sitt handlande."

Det medges dock, att situationer kunna uppstå, då staten måste ingripa. Dessa situationer tänker sig emellertid kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering såsom exceptionella fall, antagligen lika relativt sällsynta som omfattande järnvägskatastrofer i ett land med välordnat kommunikationsväsen. Detta betraktelsesätt vilar enligt vår uppfattning på illusioner och är icke verklighetsbetonat. Ingripandena från samhällets sida för att komma till rätta med monopolismen inom näringslivet måste vara kontinuerliga. Det gäller här att bemästra så starka utvecklingstendenser inom det moderna samhället, att permanenta organ med omfattande befogenheter äro nödvändiga, om avsedda resultat skola kunna nås.

B. Målet för ingripandena från samhällsorganens sida gentemot de monopolistiska strävandena tänker man sig i utredningarna i allmänhet vara att återställa "fri konkurrens". Såsom redan framhållits, rör det sig här emellertid om utomordentligt starka utvecklingstendenser inom det kapitalistiska samhället. Det går icke att återvända från en senare historisk epok till en redan passerad. Utvecklingen låter sig icke avbrytas. Den historiska lösningen av monopolismens problem utgör samhällets övertagande av produktionsmedlen. I en övergångsperiod av det slag, i vilken vi nu befinna oss, är det emellertid tänkbart att i varje fall begränsa monopolens maktställning och utplundring av de breda folkmassorna utan att ett förstatligande av resp.

näringsgrenar behöver förekomma. Vi tänka på vissa former av statskontroll, vilka under en övergångsperiod kunna vara tillräckliga för uppnåendet av de resultat folket eftersträvar. Detta utesluter inte, att förstatligandet på lång sikt utgör den effektivaste formen av "statskontroll".

C. I utredningarna anses i allmänhet icke förekomsten av monopolistiska företeelser i och för sig utgöra anledning till ingrepp från samhällets sida. Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering skriver härom:

"Kommissionen vill emellertid starkt understryka att förekomsten av organiserad samverkan mellan företag eller av företag med monopolistisk ställning på marknaden icke i och för sig är en anledning till ingrepp från samhällets sida. Tvärtom kan en samverkan eller en sammanslagning av smärre företag till större enheter i vissa fall vara en förutsättning för en rationalisering av produktion och distribution. Det är först då det kan konstateras att missbruk och missförhållanden — såsom produktionsbegränsningar, orimligt höga priser i förhållande till kostnaderna, konserverandet av kostnadskrävande produktionsmetoder m. m. — verkligen föreligga och dessa ej kunna elimineras på annat sätt, som ett statligt ingripande blir aktuellt. Man skulle även kunna uttrycka det så, att samverkan och företagskoncentration har sitt samhälleliga existensberättigande endast i den rationalisering, som därigenom möjliggöres."

Bortsett från det förhållandet att rationalisering med kostnadssänkning och orimligt höga priser naturligtvis i praktiken kunna förekomma samtidigt, nämligen när priset visserligen sänkes, men icke sänkes så mycket som vore skäligt med hänsyn till en genomförd rationalisering, innebär det anförda resonemanget en godtycklig och farlig begränsning av motiveringen för samhällets ingripande mot monopol och konkurrensbegränsningar. För det första är det i många fall omöjligt för ett samhälleligt organ att kunna bevisa, att de anförda indikationerna (produktionsbegränsningar, orimligt höga priser i förhållande till kostnaderna, konserverandet av kostnadskrävande produktionsmetoder m. m.) verkligen föreligga. För det andra bortser man i detta resonemang helt från maktfrågan. Monopolkapitalet eller finanskapitalet utgör den dominerande makten i de utvecklade kapitalistiska samhällena. I land efter land har monopolkapitalet under kriget bevisat sin reaktionära, anti-demokratiska och fosterlandslösa inställning. Folken i de befriade länderna se det som sin främsta uppgift att krossa monopolkapitalets makt. Endast om detta lyckas, kan en fredlig utveckling utan fascistiska äventyr och krig bli möjlig. Även i vårt land står det som en nödvändig och ofrånkomlig uppgift, att folket tar makten i eget hus, att det bryter monopolkapitalisternas tvångskedja omkring den svenska hushållningen. Ingripandena mot monopolkapitalet måste ses och bedömas även ur denna vidare politiska synpunkt, de kunna icke bedömas enbart ur den snäva synpunkt som kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering anlägger.

5. Vid ingripandena mot monopolkapitalet kan samhället gå fram på olika

vägar. I sitt betänkande pekar kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering på några av dessa, såsom möjligheten att sänka tullar, att ändra principerna för beviljandet av koncessioner, att starta konkurrerande statlig drift eller överföra den monopoliserade näringsgrenen i samhällets ägo, allt efter de omständigheter som i varje särskilt fall anses föreligga. Innan sådana åtgärder tillgripas, böra enligt kommissionen först underhandlingar tas upp med kartellen eller yrkesutövaren i fråga för att genom frivillig överenskommelse söka undanröja de konstaterade missförhållandena.

Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering nämner icke statlig priskontroll såsom ett av de vapen samhället kan använda mot monopolismen och dess verkningar. Detta är desto mera anmärkningsvärt, som kommissionen själv är inne på tankegången, att den nuvarande priskontrollen och den föreslagna övervakningen av konkurrensbegränsningarna genom ett nytt samhälleligt organ i viss mån fylla samma funktion. I betänkandet säges nämligen, att det enligt kommissionens uppfattning är "önskvärt att bevakningen av de områden, på vilka konkurrensen är begränsad, kunde övertagas av ett nytt samhälleligt organ med speciell uppgift att följa utvecklingen på dessa begränsade områden", "för att priskontrollen i sin nuvarande form icke skall behöva bibehållas längre än som är oundgängligen nödvändigt". Kommissionen motiverar icke på något sätt, varför den statliga priskontrollen icke skulle kunna användas för att komma till rätta med monopolistisk prissättning. Det finns här en lucka i kommissionens utredningsarbete, som tillkommit icke på grund av sakliga hänsyn, utan beroende på att vissa politiska värderingar fått begränsa de diskuterade alternativen.

Ur vår synpunkt förefaller det orimligt att utan diskussion avfärda den statliga priskontrollen som ett medel i kampen mot monopolismen. Samhället äger på detta område en omfattande och vältrimmad apparat, som uppbyggt under krigsåren. Det är visserligen sant, att anmärkningar kunna anföras mot priskontrollens effektivitet, men dessa anmärkningar behöva, så vitt vi kunna se, icke drabba själva priskontrollens system såsom sådant, utan avse de konkreta metoder, efter vilka den svenska priskontrollen arbetat under kriget. Efter en revision och anpassning till de förändrade förhållandena av gällande prislagstiftning, efter en effektivisering av priskontrollapparaten och efter en förändring av priskontrollnämndens sammansättning, en fråga vartill vi återkomma nedan, skulle den statliga priskontrollen kunna bli ett verksamt vapen i samhällets kamp mot monopolismen och dess för hela folket så skadliga verkningar.

Det kan i detta sammanhang anmärkas, att även personer med djupgående erfarenhet av den statliga priskontrollens arbete under krigsåren anse det oriktigt att nu helt slopa priskontrollen. I en artikel i socialdemokratiska partiets tidskrift *Tiden* nr 8/1945 skriver sålunda redaktör Albin Lind, som är ledamot av priskontrollnämnden:

”Redan före krigsutbrottet var det ett allbekant faktum att monopolistisk prissättning var ett ganska utmärkande drag för det enskilda näringslivet. Är det någon som tror att dessa tendenser avtrubbats under krigstiden. Krigstidshushållningen torde ha påskyndat samarbetet mellan och tendensen till gemensamt uppträdande från näringsidkarnas sida. Under sådana förhållanden synes det bli en ofrånkomlig uppgift för samhället att skydda konsumenterna genom en fortlöpande kontroll över priskbildningen. Endast två vägar synes därvid stå öppna för samhället att komma till rätta med monopolistisk prissättning; att föreskriva priser, som bryter denna prissättning, och om monopolföretagen därvid saboterar får samhället överta eller starta nya produktionsföretag.”

Vi anse icke, att en statlig priskontroll helt kan lösa de problem, som uppstått för samhället genom monopolkapitalets ökade maktställning och dess hänsynslösa utnyttjande av denna sin makt för att utplundra lönarbetarna och övriga konsumenter. Såsom redan anmärkts, utgör den historiska lösningen av monopolismens problem samhällets övertagande av produktionsmedlen. Vi tro emellertid, att samhället kan uppnå avsevärda fördelar även genom att använda sig av möjligheten att kontrollera och reglera prisutvecklingen.

6. Frågan om priskontrollens slopande eller fortsatta existens måste emellertid skärskådas även ur en annan synvinkel. Den statliga priskontrollen tillkom i en speciell situation, när det gällde att hindra att varuknappheten helt kom till uttryck i höjda priser. När varutillgången återigen blir ”normal”, anser man det därför från vissa håll självklart att priskontrollen skall helt avvecklas. Denna tankegång präglar yttrandet från kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering över priskontrollnämndens förslag till ny prisregleringslag, där man uttalar sig för priskontrollens avskaffande, så snart ”normala förhållanden” inträda. Den präglar även priskontrollnämndens yttrande till överrevisionen för krisförvaltningen, där man säger att ”frågan om nämndens avveckling vore helt beroende av den takt, i vilken varutillgången inom landet komme att ökas under den närmaste framtiden”, liksom de uttalanden som gjorts av medlemmar av regeringen i denna fråga.

Anhängarna av detta sätt att resonera tyckas glömma en avgörande omständighet, som inträffat under krigsåren och som gör att frågan om priskontrollens slopande eller fortsatta existens kommit i ett helt nytt läge. Denna avgörande omständighet är, att majoriteten av folket uttalat sig för en sådan omläggning av det nuvarande produktionssystemet, att en planmässig produktion med folkets behov som enda riktpunkt kan åstadkommas. För att en sådan samhällelig planhushållning skall kunna komma till stånd och bli effektiv fordras det, att samhället också har viss kontroll över prisutvecklingen. En sådan kontroll skulle icke behöva bli av samma allomfattande karaktär som krigstidens priskontroll. Men den måste finnas där i ständigt beredskap, om de uppgjorda planerna hotas av häftiga prisrörelser.

Här finns alltså en andra uppgift för den statliga priskontrollen i fredstid vid sidan av den förut nämnda, att komma till rätta med monopolistisk prissättning.

7. För att den statliga priskontrollen på ett effektivt sätt skall kunna fylla dessa bägge uppgifter fordras det emellertid en avgörande förändring av framför allt det ledande organets, priskontrollnämndens, sammansättning. Från kommunistiskt håll har i riksdagen vid upprepade tillfällen kritiserats den ensidiga sammansättningen av de ledande krisorganen överhuvud taget. Utförda undersökningar visa, att majoriteten av posterna både i kriskommissionernas beslutande instanser och i deras rådgivande organ innehafts och innehas av representanter för industri- och handelskapitalet, godsägare och storbönder samt högre statstjänstemän. Arbetarna och småbönderna, som tillsammans utgöra över 70 procent av hela den svenska befolkningen, ha däremot blivit tilldelade endast omkring en sjättedel av alla posterna i de viktigare kriskommissionerna. I den förut citerade uppsatsen av redaktör Albin Lind återfinnas även några synpunkter på priskontrollnämndens sammansättning, vilka vi återge. Red. Lind skriver:

”Den priskontroll samhället utövat under krigstiden kan betecknas som i stort sett effektiv. Skäl talar dock för att den skulle ha kunnat vara — och framför allt bli — ännu effektivare. Att själva apparaten uppbyggts och metoderna utformats jämsides med att arbetsuppgifterna hopats, har säkerligen bromsat effektiviteten. Att det centrala organet, priskontrollnämnden, haft en sådan sammansättning att flertalet ledamöter på grund av sin samhällsåskådning betraktat samhällsingripandena med motvilja, har också spelat sin roll. Vidare har personalens ställning inte kunnat verka befrämjande på apparatens funktionsduglighet. När folk bibringats uppfattningen att priskontrollen snarligen skall avvecklas, är det både mänskligt och naturligt att de anställda söker sig till säkrare sysselsättningar. Möjligheterna att såväl rekrytera som behålla förstklassig personal blir hämmade. För att inte tala om den avigsida som uppkommit, när priskontrollnämnden nödgats låna personal från enskilda företag, koncerner och producentsammanslutningar, som i sin tur skulle kontrolleras av den ”lånade” — eller när man i krisorganen fått gå in för en sorts hälftenbruk med vissa veckodagars tjänstgöring på nämnden, medan den övriga tiden använts för att upprätthålla vederbörandes ordinarie befattning i ett privatföretag. Enligt min mening kan man inte få något riktigt grepp om samhällets möjligheter att utöva priskontroll, om icke priskontrollnämndens sammansättning återspeglar intressegrupperingen i samhället och nämndens personalfråga lösts genom att priskontrollen förankras i ett permanent samhällsorgan.”

De anförda synpunkterna synas oss kräva beaktande i ännu högre grad om priskontrollnämnden tilldelas de i det ovanstående föreslagna uppgifterna. Det blir då ännu olämpligare att sätta trustdirektörerna och finanskapitalisternas representanter att övervaka de egna företagens och med dem • lierade företags prispolitik. Priskontrollnämnden måste få en demokratisk

sammansättning för att dess arbete skall kunna bedrivas så effektivt och utan hänsyn till privata företagarintressen, som är nödvändigt.

Med hänvisning till det ovan anförda föreslås,

att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t begär, att den statliga priskontrollen skall bestå och framför allt inriktas på att bryta monopolprissättning, för vilket ändamål gällande prislagstiftning måste anpassas till de förändrade förhållandena, priskontrollapparaten effektiviseras och en demokratisering av framför allt priskontrollnämndens sammansättning äga rum.

Stockholm i januari 1946.

Gunnar Öhman.

Sven Linderot.
